

АНТІН ЛОТОЦЬКИЙ

КОЗАК БАЙДА



ІСТОРИЧНЕ ОПОВІДАННЯ

Printed in Canada.

АНТІН ЛОТОЦЬКИЙ

КОЗАК БАЙДА

Історичне Оповідання про Основника
Запорізької Січі

Образки Якова Гніздовського і Мирослава Волошина

1947

diasporiana.org.ua

КУЛЬТУРА Й ОСВІТА

Накладом Організації Українок Канади
Винніпег, Манітоба

Друком Новго Шляху, Винипег, Манітоба

1. ХРЕСТИНИ СЕРЕД БОІВ

На замку князя Михайла Вишневецького¹⁾ в Вишнівці сьогодні повно гостей. Та ще й яких гостей: Князь Константин Острозький²⁾, великий добродій та опікун української церкви, князь Андрій Збараський, князь Олександр Чорторійський, князь Юрій Радивил; а з дальших сторін двох Каменецьких, двох Кмітів, Яків Потоцький, Іван Одривуж, Іван Тарновський і багато інших. Очевидна річ, що прибули на вишневецький замок і обидва сини князя Михайла — Іван й Олександр і то не самі, а з жінками й дітьми. Не на пир вони прибули, а щоб захоронитися в вишневецькому замку перед татарами. Хан Менглі-Гірей, хоч і дістає щороку від короля Жигмонта 1-го юргельт³⁾, то за намовою московського князя та для здобуття ясиру й ральця⁴⁾ рушив Чорним Шляхом⁵⁾ на литовсько-українські землі й на Русь Червону. Рушив з великими силами. Розложився табором між Буськом й Олеськом та розіслав із своїх двадцятьпять тисяч війська більшу частину за добичею. Татарські загони, на своїх бистрих конях, розбрилися широко й набравши ясиру та добичі, звозили все в укріпленій табор.

— Страшно пустошать Україну! — говорив князь Андрій Збараський, а найбільше потерпіли землі львівська, люблинська й белзька.

— І бушують та грабують безкарно! — чудувався князь Юрій Радивил.

— Не зовсім безкарно! — відповів Яків Потоцький. — Де є змога — там наші сили заступають їм дорогу. Ось над річкою Білкою⁶⁾ розбили більший відділ татар і відібрали їм ясир і добичу.

— Мало це все помагає. — сказав на це князь Константин Острозький — і тому я візвав панів-братів тут у Вишнівець, щоб у гостинному домі князя Михайла Вишневецького

нарадитися: що нам діяти та як завдати рішучий удар ворогові.

І стали всі подавати різні ради. Князь Константин Острозький слухав уважно, а як уже всі виговорилися, сказав:

— Дякую вам, панове-браття. Багато ви розумних рад подали. Тепер будьте ласкаві вислухати, що я скажу дещо й від себе.

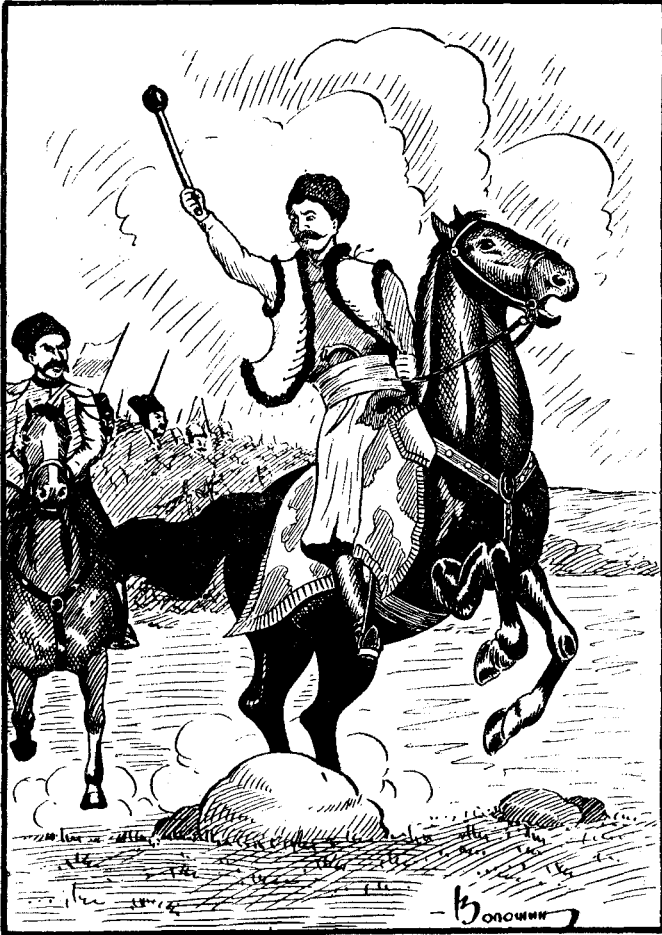
— Як усім відомо, ми маємо всього війська тут не більше, як шість тисяч. Коли б ми виступили до отвертого бою, то ледве чи могли б перед ворожою навалою устоятися, бо як маємо язики⁷⁾, татар є двадцятьпять тисяч. Помогти нам може тут тільки пригожий терен. І ми з паном коронним гетьманом Миколою Каменецьким, вибрали річку Горинь, як оборонну точку, бо ця річка творить стави й болота. Тут татари не зможуть розвинути всіх своїх сил на одному місці. Також годі їм буде дати поміч zagrożеним татарським відділам. Отже, при Божій помочі, поборомо татар в їх окремих відділах, хоч одні від одних будуть недалеко.

— Так! — признав князь Михайло Вишневецький. — Наші стави і багна не дадуть татарам прийти вчас на підмогу своїм. А ще тепер, у квітні, води великі й болота важкі до переходу.

У тій хвилині зголосився до кн. Острозького його вірний сотник Павлусь, що поміг був князеві втекти з московської неволі. Він сповістив князя, що отаман Лука Моравець вернувся з розвідів і привіз важні вісті. Князь Константин велів, щоб Лука Моравець негайно явився і сказав при всіх, якого язика добув.

За хвилю увійшов до кімнати Лука Моравець. На домагання князя Острозького оповів він, що хан Менглі-Гірей вертається зпід Бузька й Олеська дуже помалу, бо є обтяжений великою добиччю й ясиром. Іде Чорним Шляхом, що веде через Волинь і наближається вже до Вишнівця.

— Чули, панове-браття! — сказав грімко князь Острозький. — Годі нам гаяти час на довгі наради, треба братися за діло!



— Так, так! — загули всі — до діла, до діла! Веди нас, княже! Приказуй!

Князь Острозький став роздавати прикази:

— Війська коронні займуть середину і ліве крило, а я з литовськими військами займу праве крило.

Приказ його виконали. Князь Костантин відвів свої си-

ли значно набік, щоб зайняти невеликий горб і з нього всією силою вдарити на ворога, що вже вмістився між болотами.

Сходило сонце. Хан Менглі-Гірей⁸⁾ пізнав відразу князя Острозького, що сидів на своєму карому “Зяцеві” перед відділом волинців. Біля нього були князь Михайло Вишневецький з синами.

Рушили великі сили татар на праве крило. Та князь Острозький був на це приготований. Звернувся лицем до своїх волинців і до литовських військ і, знявши шолом, промовив:

— Браття! Бачите, татарин на нас насамперед звертає свої сили! Це для нас неабияка честь! А покажім їм, що ми гідні наших славних предків, які вміли бити ворога; покажім їм, що наш меч не заржавів! Сміло вдармо на ворога! Згадайте всіх цих нещасних, що терплять у бісурменській неволі. Бачите, як бідні ратаї тиняються, бо їх хати пограбив і попалив бісурмен! Гляньте, скільки ясиру набрав і веде на мотуззю, а пані і панни везе в їх власних повозах, а їх чоловіків і батьків та братів ведуть у ланцюгах!

Ті слова князя Острозького викликали сльози в очах.

Князь підняв булаву вгору, вдарив свого карого острогами та стрілою метнувся з гори на долину. А за ним подалися князь Михайло Вишневецький із синами й волинці та всі литовські війська.

Летить на них хмара татар. Несеться страшно дикий крик: “Аллаг! Аллаг!”

Вдарили вороги на себе. Летять стріли як град, мечі й шаблі миготять лискавками в повітрі, списи вдаряють із розмахом, ломляться їх ратища — чути вже зойки і стони, іржання коней. Важко ранені татари й волинці та литовці падають додолу. А князь Острозький кричить: . . .

— Нуже тепер, браття, жваво, жваво наперед, за мною, за мною!

Але татари напірають щораз завзятіше, щораз численніше! І стали волинці і стали литовці подаватися назад та не розсипаються. Не дають вони ніяк бісурменам спочинку, але б'ються дальше завзято. А середина й праве крило, цебто ко-

ронні польські війська, стоять спокійно, не рушають ще до бою. Бачить це князь Острозький і шле Павлуся до коронного гетьмана, щоб ударив до бою.

..Аж тепер рушили й поляки. Князь Острозький і їх став заохочувати:

— Гей, у кого хоробра душа, наперед! Хоробрим слава дає подяку, а баб'ям ганьбу!

Перший ударив з польських відділів князь Андрій Збараський, що був посередині. Що тільки за ним рушили інші з середини, а потім і ліве крило. Татари не видержали напору й подалися. А тут князь Збараський вдерся в татарський табор, що стояв оподалік.

— Гей жваво! — кликав князь Збараський — жваво розтинайте сиріцю⁹⁾ на руках бранців, розривайте ланцюги!

..Бранці, почувши свободні руки, кинулися й собі враз із цілим відділом ззаду на татар.

..І татари, взяті з трьох сторін, стали тікати — але не було як і куди. Одні тонули в багнах, а інші хоч і вирвалися, то попали в руки селянам, що теж не давали їм пардону.

Велика радість настала в Вишнівці.

— Шістьнадцять тисяч бранців освободили! — говорили всі радісно.

— Відняли десять тисяч коней і всю величезну добичу! — додавали інші.

Так і було.

Князь Михайло Вишневецький запросив князя Константина Острозького й інших визначних полководців до себе:

— Прошу панів-братів до себе на хрестини мого внука. Саме дав Бог моему синові Олександрові сина! Прошу, панове-браття, не відмовте мені!

А потім то вже батько став просити князя Константина, щоб був першим кумом їх сина. Князь Константин радо згодився. На першу куму впросили княгиню Радивилу.

При хрестинах, коли священик спитався, яке ймення бажають надати дитині, батько сказав:

— Дмитро хай називається, на памятку нашого славного предка Дмитра-Любарта Гедиминовича.

— Славно! — закликав князь Острозький — буде з нього лицар-воєнка, як Любарт і буде поганцям страшний, як святий Дмитрій. Недаром серед боїв із поганцями народився!

Славні були хрестини. Шість пар кумів мав малий Дмитрусь. Славний був і пир. Князь Михайло бажав, щоб хрестини його внука тямали не тільки гості, але й весь Вишневець.

2. ДИТЯЧІ ТА ЮНАЦЬКІ РОКИ

Малий Дмитрусь визначався в науках, та всеж таки найбільше любив воєнне мистецтво. Небаром не було між хлопцями, не то на княжому дворі, але й у всьому Вишнівці йому рівного в цілянні з лука та й шабелькою орудував вже, як зрілий лицар, а їздець із нього був такий, немов би він родився на коні.

Першу лицарську славу довелось йому здобути під проводом свого хресного батька князя Константина Острозького в боях на Ольшаниці, невподалік Канева й канівського замку, бо татари знова великою хмарою сунули на Україну.

Гей, славний то був бій! Взяли в ньому участь, під проводом сивоголового вже 70-літнього князя Острозького, князь Юрій Радивил, князь Сангушко, князь Олександр Чорторійський і князі Вишневецькі. В Києві прилучився до них київський воєвода Андрій Немирович, а за Києвом славний уже тоді Остап Дашкович, намісник черкаський і канівський.

На приказ князя Острозького військо тихо підійшло під татарський табор і коли татари, по нічному пирі, твердо спали, прогнало татарські табуни коней і з криком кинулося на табор. Татари мусіли боротися пішки, а вони цього не любили. Правда, вони засипали українсько-литовське лицарство хмарами стріл, але ті не робили великої шкоди, бо лицарство було в залізних панцирях. Князь Острозький зо своїми волинцями вдерся в саму середину татарського табору. Княжич Дмитро Вишневецький боровся враз з батьком і стрієм біля князя Острозького. Коли князь Острозький увігнався в середину табору, якийсь татарський бей замахнувся на князя кривою шаблокою, та в мгли ока його рука відлетіла від раме-

ни разом із шаблокою. Це так рубонув його п'ятнадцятьлітній княжич Дмитро. А князь Острозький ударом своєї шаблі стяв бееві голову. Аж тут більший відділ татар накинувся на них. Це був відділ одного з татарських мурзів і він був попереду. В розгарі бою князь Острозький і не завважив, що з невеличким відділом відбився від своїх. Біля нього тільки його вірний Павлусь, Лука Моравець та ще кількох. Вже думає старий князь:

— Треба буде дорого продати життя! Я згину, а всеж таки вже з певністю, що перемога на нашому боці!

І кинувся на татар князь Острозький, як тсй розлучений лев. А за ним його вірні дружинники! Та вже двох із них покотилося з коней додолу; вже й Лука Моравець ранений в руку. А татари напірають щораз завзятіше, бо бачать свою перевагу, та й добре знають, хто це їм має попастися в руки. Свистять аркани в повітрі, щоб старого князя живцем схопити, та князь Константин приляг до шиї "Заяця" й уже не зважає на удари шабель, тільки глядить добре, щоб не зтягнув його аркан. А татари все тісніше обступають невеличкий відділ завзятців, як не на аркан, то так візьмуть князя.

Бачить князь небезпеку, що на старі літа може попасти в бісурменський полон, тому ще з більшим завзяттям рубає ворогів.

Аж тут почулися крики й тупіт кінських копит.

— За мною, за мною! — чути дзвінкий хлопячий голос. — Рятуймо нашого полководця, рятуймо князя Константина!

Пізнав старий князь цей голос. Це гнав йому на зустріч молодий княжич Дмитро Вишневецький. Клином вбився відділ лицарів у татарську гурму, що окружала князя Острозького і гострі списи підняли вгору стрічних татар. Князь кинувся у прірву, яку зробила несподівана відсіч і злучився з відділом княжича Дмитра. В цій хвилині з другого боку надігнав зо своїми козаками Остап Дашкович. Татари пустилися в розтіч. Небаром увесь табір був у руках волинців і литовців. Татари соромно тікали.

Князь Константин дякував своєму похресникові:

— Дякую тобі, Дмитрусю! Ти вирятував мою сиву голо-

ву від сорому татарського полону. Лицар з тебе не якийбудь!

І звернувся до Остапа Дашковича:

— Ось такий лицарський юнак придався б вам між ваших козаків.

Княжич Дмитро глянув із пошаною на старосту Дашковича, бо вже чув чимало про його лицарські діла й поклонився йому.

Остап Дашкович віддав поклін і сказав:

— Справді, таких юнаків нам треба на наших окраїнах! А ти, княжичу, не мав би охоти враз із моїми козаками шукати лицарської слави?

— Хто зна, ласкавий пане, чи я не прийду в Черкаси, чи в Канів, щоб під твоїм досвідним оком вправлятися в воєнному мистецтві.

— Дуже радо повітаю! — відповів Остап Дашкович.

Бої кінчалися. Військо ганялося за останками татар, що не встигли втекти. Князь Константин розпращався з Дашковичем і подався зо своїми людьми та з княжичем Дмитром оглядати побоевище.

Перемога була повна. Визволили до вісімдесять тисяч християн, переважно українців, а татар дісталось в полон до сім сотень.

До князя Константина підїхав його шурин, князь Юрій Слуцький, син славної княгині Настасі.¹⁰⁾

— Частині татар удалося таки втекти! — сказав він до князя Константина — без ясиру, правда, та всеж із чималою добичею. Позволь, княже, мені доганяти їх!

— З Богом! — сказав князь Константин.

І князь Юрій Слуцький пігнав до свого полку та небаром рушив у похід у напрямі Черкас. По дорозі зустрінувся з Остапом Дашковичем.

На другий день наспіла в Канів вістка, що князь Юрій Слуцький і Остап Дашкович догнали відділ татар і розбили його зовсім.

Раділи всі великою перемогою, а князь Острозький поїхав у Київ подякувати у Печерській Лаврі Всевишньому за перемогу.

3. В НАУЦІ У ДАШКОВИЧА

Думка йти козакувати під проводом славного Остапа Дашковича не давала княжичеві спокою від першої хвилини, коли Дашкович кинув це слово може й так собі із легкої руки. Збільшала це бажання все нова слава й нові подвиги Дашковича. Саме тепер, у 1532 р. широко лунала слава останнього подвигу Дашковича. Кримський хан із великим військом і з гарматами даремне здобував Черкаси, що в них засів Дашкович із козацтвом. Княжича Дмитра тепер уже нічо не могло задержати дома.

— Там мені місце! — думав княжич Дмитро. За тісно йому стало у Вишнівці.

Двадцять літ було Дмитрові, як він звернувся до батька й неньки з проханням:

— Батьку, ненько, благословіть мене на дорогу! Хочу йти в Черкаси, до пана Остапа Дашковича. Під його оком, під його проводом, буду вправлятися в воєнному ділі, разом із ним воєнної слави хочу добувати!

Мати в плач, а батько каже:

— Коли наперся, нехай іде. — Він справді кращої воєнної школи не знайде, як у Черкасах. Там трохи не щодень танець із бісурменом. Іди, сину, іди Дмитрусю! Мамо, поблагословім його, щоб здоров та зо славою вернувся до нас.

І пригнув княжич Дмитро перед батьком і ненькою коліно й вони благословили його:

— Хай тебе Всевишній, Мати Божа та святий Димитрій мають у своїй опіці завжди й усюди!

А мати дрижучими руками завісила синові золотий хрестик на шию!

— Хай тебе синочку, мій соколику ясний, оцей святий хрест береже від усіх небезпек. Не скидай його, Дмитрусю, ніколи!

— Ні, мамо, не скину! Дорогий вік мені буде, бо цеж рідна ненечка заложила мені його на шию — сказав палко княжич і поцілував батька й ненечку в обидві руки.



— Дякую вам, дякую, добрі батечку й ненько! — сказав. Хоч як рвався у дорогу в Черкаси молодий княжич, а всеж таки, коли на другий день раненько вибірався здому — сумно й важко було йому на серці. Стільки любих та милих хвилин прожив він тут у Вишнівці, тільки тут дорогих для нього місць. А тепер пращає це все. Не знає й не відає, чи ще побачить коли рідний Вишневець.

Іхав очевидно не сам. Батько дав йому до товариства Петра Савицького, досвідного вояка та на чуру вісімнадцятилітнього Грицька Тарана.

Старий уже намісник Остап Дашкович вельми зрадів приїздом княжича Дмитра.

— В саму пору приїдиш, княжичу! — говорив. Я вже старий, то помічника мені треба такого, як ти!

А княжич Дмитро Вишневецький відповів:

— Давно вже тужив я за тою хвилиною, коли зможу під вашим лицарським і досвідним проводом юнацької слави добувати — але не хотів іти до вас неправним ще вояком, а по друге — батько й ненька довго не пускали. Аж тепер ледве вмолив їх.

Саме в цій хвилині зголосив слуга Дашковичеві, що з уходу вернулися Яцко Білоус, Карпо Масло й Андрушко. Привезли чималий ралець і татарських бранців.

— Хай увійдуть! — сказав урадувано Дашкович. — Це три побратими, княжичу! Вони, так сказати б, від хлопячих років у моїй лицарській школі. Кажу тобі, що це справжні лицарі і наш славний князь Святослав Завойовник не посоромився б таких лицарів. Не дають бісурменам спокою ні хвилиночки. А побратими такі, що один за другого й у вогонь скочив би!

— Дуже тішуся, що пізнаю їх, а може зчасом і мене приймуть у свій гурт — сказав княжич Дмитро.

Увійшли три побратими, дужі козарлюги, кожен може вже тридцятилітній і поклонилися разом у пояс Дашковичеві. Дашкович стиснув кожному дружньо руку та сказав:

— Запізнаю вас із молодим та славним уже лицарем, князем Дмитром Вишневецьким. Приїхав до нас, щоб із нами разом бісурмен бити, християнських бранців визволяти.

Тепер і княжич Дмитро приступив до побратимів та стискав їм руки.

— Чув я від пана старости, що ви нерозлучні побратими. Радий буду, коли заслужу собі в вас на те, що й мене приймете на четвертого побратима.

Побратими оповіли про свій похід і подали Дашковичеві список добичі та скількість бранців-татар.

І так княжич Дмитро Вишневецький почав свою лицарську службу на степах України.

Скоро вибився він на перше місце між лицарством Дашковича і став правою рукою намісника. Дашкович говорив:

— Старий я вже і ось-ось покличе мене Всевишній до себе. При першій стрічі з його милістю королем проситиму, щоб по мені тебе, княжичу, назначив черкаським і канівським намісником.

А княжич Дмитро відповів:

— Я думаю, що то замало сидіти тут у Черкасах та в Каневі і звідсіль трівожити татар уходникам. Найкраще буде zorganizувати всіх цих добичників у справжнє військо й десь на самих межах, за Дніпровими порогами, поселити їх. Тоді напевно ні татарин, ні турок не входив би безкарно на нашу землю!

— Твоя думка, княжичу, дуже добра, вона подобається мені. Я за тиждень їду до Пйотркова на сойм то там піддам цю гадку. Обидва уложимо проєкт такої організації і я предложу його на соймі. Може вдасться мені переконати послів, а то й самого короля . . .

Так думав Дашкович і справді предложив на соймі в Пйотркові⁽¹⁾ проєкт, що його обміркував разом із княжичем Дмитром Вишневецьким. Радив zorganizувати бодай дві тисячі козаків і осадити їх на татарських перевозах. Але його думку на соймі знехтували.

Розчарований вернувся Дашкович у Черкаси.

— Немає вже в них лицарського духа! — говорив. — Всі вельможі та шляхта корінної Польщі, не то, що самі не хочуть воювати, а ще й бояться, щоб ми не дразнили татар і турків, бо вони гофові рушити на Польщу та знищити її. Це вже не лицарі! Це вже крамарі та розкішники! — говорив старий Дашкович князеві Дмитрові Вишневецькому подразнено.

Князь Дмитро додав теж з обуренням: — Вони волять платити гарач⁽²⁾ татарам, як щербити шаблі на їх шиях! Нам треба буде самим узятися зібрати тих всіх уходників у постійне військо.

— Твоя правда, Дмитре, та я вже застарий до того! Те вже твоя черга довершити цього! — говорив Дашкович.

— Як Бог дозволить, довершу! — сказав твердо й рішучо княжич Дмитро Вишневецький.

4. НА ЗАПОРІЖЖІ

Остап Дашкович умірав. Вернувся з походу на татар важко поранений. Тому негайно покликав до себе князя Дмитра Вишневецького та сказав:

— Молодий друже, не довелося мені разом із тобою сповнити наші плани. Я вмру, тепер чую це! Та я певний, що ти сам довершиш цього діла. Однак, щоб краще приготувати все, ти йди за Дніпрові пороги й там учися ще, якнайкраще воювати з бісурменами, бо кажу тобі, що там, між цими бродниками й уходниками, більше навчишся, як тут у замку! Я спершу думав старатися, щоб по мені ти став черкаським й канівським намісником, та бачу, що тобі тут було б затісно. Ти всеж таки був би тут звязаний королівськими наказами. Тому йди на Запоріжжя!

— Піду! — відповів палко князь Дмитро. — Піду, мій другий батьку, піду!

Потім скликав Остап Дашкович усіх замкових старшин, товаришів славних походів і прашався з ними.

— Я умру! — говорив він слабим, дрижучим голосом. — Всевишній хоче, щоб я вже покинув вас — тож поки я ще при повній свідомості, хочу попрашатися з вами й подякувати вам усім за любов і привязання до мене, за вашу посвяту для мене! А коли я кому щось прикре зробив, а може й покривдив, то хай тепер простить мені, як я усім прощаю!

Старим воякам, що не один, а десятки походів відбули з завзятим рубакою, станули сльози в очах. І вони не соромилися цих сліз. Плакав пан Ярмолинський, плакали й три побратими — Яцко Білоус, Карпо Масло й Андрушко Брацлавський.

Коли Дашкович побачив їх, усміхнувся та сказав:

— А ви, три побратими, по моїй смерті йдіть із князем Дмитром на Запоріжжя!



— Підемо! — сказав Яць за всіх. — Без тебе, батьку, нема нам чого тут сидіти.

На другий день, ще до світанку, Остапа Дашковича не стало в живих.

Сумно стало в Черкасах. Ще довго після похоронів жаль за покійним намісником визивав важкі зітхання з грудей його козаків.

І одного дня три побратими з'явилися в князя Дмитра:

— Княже! — сказав Карпо Масло — ми тут довше не ви-
держимо! Ідемо за пороги! Хочеш — то їдь з нами!

— Іду! — сказав князь Дмитро — і попрощався з паном
Ярмолинським та таки цього дня всі чотири рушили в дорогу.

Їхали кіньми здоєж Дніпра. Була велика жара й увесь степ
жовтів, бо сонце до тла зв'ялило траву.

Їхати здоєж правого берега Дніпра краще!—говорив Карпо
— бо й від води йде прохолода й паша ще тут зелена.

— Добре було б сісти на байдак та поплисти Дніпром —
завважив Андрушко.

— Певно, що добре! — засміявся князь Дмитро — та ти,
Андрушко, трошки запізно зголосився зо своєю радою.

Їхали так два дні без пригод. Аж третього дня, коли доїздили
до місця, де річка Сула вливається в Дніпро, побачили у віддалі
зполудня густу хмару куряви.

Небаром можна було розпізнати вершників.

— Це не татарва, це наші! — заївив Яцко втішно.

— То добре!—закликав князь Дмитро—чейже не відмов-
лять нам, коли схочемо пристати до них!

І всі чотири завернули коні на південь на стрічу відділові
козаків.

Ті теж уже завважали їх:

— Здорові були, панове молодці! — закликав князь Дмитро.
— Хто в вас отаман?

— Я! — закликав один, що їхав попереду відділу. — Ми-
хайло Лесун називаюся!

— А, Лесун!—закликав князь Дмитро втішно.—Про тебе
я вже чував! Навіть пісню знаю, що про тебе співають!

І князь Дмитро затягнув пісню:

— Ой, Лесуне, наш Лесуне!
В твої кобзи золоті струни,
В сагайдаку срібні стріли,
З твого лука кожна вцілить;
А при боці шабля гостра,
Тне, рубає тіло й кости,

Шабля бісурмен рубає,
А на кобзі вітер грає,
Ударяючи об струни,
Твою славу, наш Лесуне!

Зараз підхопили пісню всі козаки. Грімко неслася могутня пісня степом. А як скінчили співати, говорив знову князь Дмитро:

— Сам Бог зіслав нам тебе з твоїми козаками, славний отамане! Ми вибралися на Запоріжжя шукати лицарської слави, а під твоїм проводом напевно здобудемо її!

— А хто ти будеш? — перебив йому Лесун.

— Я князь Дмитро Вишневецький, а це три мої товариші: Яць Білоус, Карпо Масло та Андрушко Брацлавський.

— А коли це ви, — то вам усім чотирьом не треба що лиш добувати слави. Ви вже її добули під проводом славного намісника Дашковича! Я вже чував про вас. Чого ж ви кинули його?

— Він помер уже! — відповів Карпо.

Лесун зняв шапку з голови і сказав:

— Хай з Богом спочиває! Добрий і завятий був вояка. Був пострахом бісурмен! Знаю його добре, бо з ним разом тікав із полону з Криму. Буде тому вже чи не півтора десятка літ. Коли такі славні лицарі, як ви чотири, зголошуються до нас, то нам тільки радіти! Тим більш, що тепер жде нас робота.

— Яка? — спитав княжич Дмитро.

— Ми дістали язика, що вертаються татари з великим ясирем й добиччю. Хочемо засісти на них край Чорного Шляху.

— Гарно! — закликав княжич Дмитро.

— Знаменито! — закликали й собі три побратими.

— Добре нам починається! — додав ще Яць Білоус.

І всі чотири іздці прилучилися до гурту й подалися на південь.

— Засядемо в балці, невподалік шляху! — дав приказ Лесун. — А ти, Охрime, вийдеш на могилу й відтам глядітимеш за татарами. Як побачиш, що наближаються вже до нашої балки, заскигли тричі чайкою!

І небаром увесь відділ скрився в балці, а Охрим пішки подався на недалеку могилу.

Тихо сиділи козаки в балці й дожидали гасла. Нараз пронеслось повітрям: “Киги, киги!” — так тричі.

Тепер Лесун приказував:

— Ти, Климе, й ти, Семене, лишитесь в балці біля коней, а ми всі, як почуємо тупіт татарських коней і людських ніг, — вискочимо негайно й ударимо на татар.

Незабаром застугоніла земля від тупоту ніг і копит; почувся скрипіт коліс.

— З Богом! — крикнув Лесун, що перший вискочив із балки, а за ним усі.

Зо страшним криком й голими шаблями в руках кинулися вони на татар. Від крику татарські коні сполошилися та стали скакати на всі боки. Змішались й татари. Напад був для них несподіваний, бо ніде, як оком сягнути, не завважали ніоднієї людини. А козаки наперли лавою та рубають. Уже багато татар покотилося додолу, заки вспіли й собі добути шаблук. Кипить завзята боротьба.

Заохочує Лесун своїх:

— Браття! За віру, за Христа, за Матір Його Пресвяту!

Заохочує й татарський ватажок своїх, верещить що сил, шаблкою вимахує. А княжич Дмитро Вишневецький уже на нього око має. Продирається до нього, а за ним три побратими. Продерлися. Вже княжич Дмитро й татарський ватажок схрестилися шаблями. Добре орудує шаблею ватажок татарський, але на ще кращого рубаку попався. Дзвонить шабля об шаблю й довго ніодин із них не дістав рани. Аж тут княжич Дмитро наглим рухом наставив шаблю гострим кінцем до грудей ватажка та пхнув її з силою. Шабля встрягла в грудях до половини й татарин повалився з коня. Княжич добув шаблю назад і кинувся з закривавленою шаблею в вир боротьби.

Коли козацтво побачило, що татарський ватажок покотився додолу, то з ще більшим завзяттям кинулося на татар. У татар упав дух. Багато з них прохало вже пощади й самі наставляли руки під мотуззя.



Битва скінчилась, перемога була повна. Козаки розгинали сирицю на руках бранців і веліли їм з добичі брати, що було їх. Та багато бранців не хотіли брати нічого.

— Ми дякуємо Богу й вам, лицарі, за визволення. Тепер нам коби якнайскоріш до дому. Працею знову добудемо те, що втратили.

І брали зі собою лиш тільки харчів, щоб стало їм на дорогу.

Козаки повязали татар і станули кошем.

— Похоронимо насамперід своїх! — сказав Лесун.
— Бог поміг, що небагато впало наших.

І справді з козаків тільки пять убитих, а татар понад двадцять. Зате ранених козаків було багато більше. Їх узявся перевязувати Яць Білоус із Карпом Маслом. Перевязували й рани татарських бранців.

Вбитих козаків похоронили на могилі, а для вбитих татар веліли татарам копати великий гріб біля козацької могили.

Після похоронів взялися варити обід для себе та для тих визволених бранців, що ще лишилися. Татаро-бранці також дістали обід.

По обіді дав приказ Лесун:

— Вертаємося!

— Де ваш осідок? — спитався княжич Дмитро!

— На острові Хортиці¹³) — відповів Лесун.

І рушив похід переможців. Попереду ступав відділ козаків, за ними повязані бранці, а за бранцями татарські мажі повні всякого добра.

Пізно вечером прибули на острів Хортицю. Тут були скриті в комишах три чайки. На них вантажили все добро й перевозили на острів. Потім перевезли бранців. Інші перевели коней уплав через ріку, а решта дісталася туди чайками.

Княжич Дмитро зацікавився, як вони тут живуть. На острові було побудованих кілька куренів, плетених із хворосту, накритих шкурами звірят.

— Тут ми безпечні, як ведмідь у гаврі! — говорив Лесун княжичеві Дмитрові. — Ні татари тут нас не найдуть, ні погряничні старости, що ласі на нашу добичу й готові нам забрати значну її частину. А ми відсіля можемо підглядати за татарами, що вертаються з добиччу та ясиром з України.

Князь Дмитро задумався:

— Правда, що ви тут безпечні і від татар і від старостів. Та я думаю, що то замало тільки відібрати добичу в татар. Краще зібрати більше сил та завдати татарам удар таки в їх землі.

— Е, на це ми ще заслабі! — відповів Лесун.

— Покищо заслабі, це правда! Та колиб так зібра-

ти всі ці ватаги, що засідаються на татарську добычу тут на “Диких Полях”, то можна б утворити сильне військо — сказав князь Дмитро. — А так, то здебільша марна витрата сил.

Думка княжича Дмитра всежтаки не пішла на марне. Три побратими й собі стали ширити такі погляди між товариством. Помалу прихилився до них і отаман Лесун.

Побратими говорили:

Чому мають славу оборонців християнства тільки намісник черкаський і канівський та інші погряничні старости? Чи ж вони цю славу не добувають сміливістю й завзятістю нашого козацтва?

— Це правда! — признався Лесун. — Нашою кров'ю добувають собі панове старости славу й багатства. Тому ми від них утекли аж тут.

— А як тут прийдуть, то куди втечемо? А як ми будемо такі розбиті на малі ватаги, то прийдуть напевно туг, а як не вони, то ще гірше: бісурмени займуть ці землі! — говорив Яцко Білоус.

Лесун не знав, що на це відповісти. Та здорове зерно, кинуте княжичем Дмитром і трьома побратимами, не змарнувалося. Помалу, дуже помалу, а всежтаки щораз більше ширилася думка між козацтвом, що треба збирати більше товариства за порогами Дніпра й творити постійне військо.

І стали готувати похід на Крим. Княжич Дмитро весь віддався підготуванню походу, хоч і Лесун не дармував. Та тут пригнав до княжича Дмитра гінець із Вишнівця з листом від матері:

— Приїжджай, сину — писала мати — приїжджай негайно, бо батько дуже хворий. Як не прийдеш негайно, от може бути, що вже не побачиш його, як Бог схоче покликати його на той світ.

5. ЧЕРКАСЬКИЙ І КАНІВСЬКИЙ НАМІСНИК

Не гаявся княжич Дмитро, розпрашався з товариством і ранесенько на другий день пустився разом із гінцем у дорогу.

Прибули ще на час. Застав княжич Дмитро батька в живих та при повній свідомості. Недужий батько зрадів приїздом сина. Велів оповідати собі про все, як і що пережив княжич у Черкасах та на Запоріжжі.

Коли син оповідав про вільне козацтво на Запоріжжі, батько зітхнув і сказав:

— Сину, якби найшовся якийсь сміливий і розумний вождь, то відтам міг би почати відбудову держави св. Володимира. Ті тепер “Дикі Поля”¹⁴⁾ були колись його власністю, а навіть Крим мали в своїх руках Володимирові нащадки. О, якби я радів, сину, на тому світі, якби то ти став тим будівничим Володимирової держави. В наших жилах, Дмитре, крім крові Гедиміна¹⁵⁾, пливе кров Руриковичів, кров Володимари Святого . . .

Слова батька глибоко запали в серце й мозок княжича Дмитра.

Два тижні ще жив старий князь Олександр Михайлович Вишневецький.

Умираючи, благословив княжича Дмитра та сказав:

— Дмитре, сину мій любий, твоя слава в шаблі! Тобі не сидіти тут у Вишнівці. Я просив князя Радивиля, як опорожниться якесь пограничне старство, поїхати, щоб тобі його надали. Там твоє місце!

— Дякую вам, батечку! — сказав зворушений син і поцілував вихуділу руку недужого батька.

Похорони князя Олександра були величаві. Крім найближчої родини, були: маршал князь Радивиль, князь Василь-Константин Острозький, князі Збараські й багато, багато визначних магнатів.

Після похоронів не поїхав княжич Дмитро Вишневецький назад на Запоріжжя, а остався дома в Вишнівці, бо мати-вдовиця ніяк не хотіла пустити його від себе.

— Не спішися, Дмитрусю! — говорила. — Пожди, хай надивлюся на тебе, хай натішуся тобою в мойому важкому смутку.

І син не міг противитися матері, не міг відмовити її просьбі, — хоч як тягнуло його до товариства на острові Хортиці.

Аж одного дня князь-маршал Радивиль “Рудий” прислав до княгині-вдовиці письмо, в якому повідомляв їй, що йому вдалося виробити у великого князя Жигмонта намісництво черкаське й канівське для її сина, князя Дмитра.

Князь Дмитро зрадів, бо хоч то не те саме, що вільне козацьке життя на Запоріжжі, та всежтаки більше простору, більше-розмаху, як тут у Вишнівці.

Не противилася тепер уже й мати.

І поїхав князь Дмитро Вишневецький обняти намісництво черкаське і канівське.

Тепер їхав уже з чималим відділом. Їхав із ним і пан Амврозій Ямпольський, що мав його, в імені короля, ввести в урядування.

Черкаські знали вже, що король назначив намісником князя Дмитра Вишневецького і громадою з хоругвами вийшли перед ворота повітати князя. Пан бургомистер Йосип Сулима подав князеві хліб і сіль й виголосив до нього довгу орацію, в якій згадав славних предків Вишневецьких від Олега Віщого почавши:

— Твій предок, світлий князю, Олег Віщий у бистрих моносилах, цебто чайках, загрозив самому Царгородові. Дай, Господи, щоб і ти пішов слідами свого славного предка й таксамо, як він прибив щита на воротах Царгороду і ти зроби тесаме — тимбільше, що тепер Царгород у руках поганих бісурмен.

Князь Дмитро подякував бургомистрові Сулимі та закінчив:

— Поки життя мого, поки шабля в моїх руках, воюватиму з ворогами хреста святого й не посоромлю слави предків моїх!

— Слава, слава князеві Дмитрові! — залунало з соток грудей на ці слова.

Князь Дмитро відразу став думати про підготування великого походу на Крим. Звертався з цим до короля та одержав від королівського канцлера письмо, щоб покищо дав зовсім спокій татарам, бо Польща потребує тепер спокою.

Це канцлерове письмо зневірило зовсім князя Дмитра Вишневецького.

— Ніяк я тут не висиджу в тих Черкасах! — говорив він огірчений. — Треба мені йти до товариства на Хортицю! З ними скоріше зорудую це діло.

Саме тоді по Україні лунала слава трьох побратимів: Карпа Масла, Яцка Білоуса й Андрушка Брацлавського. Скрізь говорили про їх походи, ба навіть бандуристи пісень співали вже про них.

— А я тут мушу сидіти з заложеними руками! — думав з огірченням Дмитро Вишневецький.

А тут іще на додаток прийшло королівське письмо, що татарський хан і султан турецький жалуються на



безнастанні напади якихось Карпа Масла, Яцка Білоуса та Андрушка й Лесуна. Король наказував Вишневецькому, щоб ураз з пограничними старостами приборкав цих козацьких ватажків.

— Ще тільки цього хибувало! — подумав уже лютий князь Дмитро.

Небаром завітав у Черкаси Карпо Масло в відвідини до родини. Князь Дмитро Вишневецький, почувши про

його приїзд, покликав його до себе. В розмові згадав йому те, що звертався до короля з проханням, щоб рушив походом на Крим і обіцяв до походу зібрати велику силу козацтва, та за те дістав ще догану.

— Інакше й не могло бути! — сказав на це Карпо. — Королеві тепер не війни в голові. Він тужить за своєю покійною жінкою Варварою Радивилівною.¹⁶⁾

— Правда твоя, друже! Але скажу тобі ще щось більше: я з королівської канцелярії дістав письмо, щоб замість їти на поганців, приборкав вас трьох побратимів і Лесуна, бо ви своїми походами дразните султана й хана, що тепер в дружбі з королем Жигмонтом Августом.

— А бачиш, княже! — засміявся Карпо. — Нема що, маєш мене тут, кажи увязнити . . .

Не дав князь Дмитро й докінчити Карпові:

— О, цього не буде ніколи! Радше кину це все й піду на Хортицю до вас! Там укріпимося й хай хто хоче пробує нас відтам вигнати, чи хан, чи султан, чи навіть король. Так, друже! Кину Черкаси, ще сьогодні й вишло письмо до короля, що зрікаюся намісництва й разом із тобою та з усіма охочими рушаю на Хортицю.

— Славно! — закликав радісно Карпо.

6. НА СІЧІ.

Князь Дмитро Вишневецький уже на Січі. Додержав слова Карпові. Прибув на Хортицю, а за ним до триста охотників.

Закипіла на Дніпровому острові робота.

— Перш усього побудуємо Січ — казав князь Дмитро — щоб за її стінами були ми безпечні, коли який-небудь ворог схоче застукати нас у нашому власному гнізді.

Стали вибирати місце під укріплення. По довгій нараді рішили, що найкраще буде укріпити горішній кінець острова.

— Цей горішній кінець Хортиці високий і вистає з води сторчовими скелями. Вони будуть ворогам неприступні.

— Це правда! — признав Андрушко. — Зуби полонить ворог, заки туди до нас дістанеться.

І зараз взялися копати глибокі рови та сипати вали

довкола місця, де мала стати Січ. Коли вже вали були готові, подалися Запоріжці у Великий Луг рубати вікові дуби на стіни городка.

З великим завзяттям працювали козацькі руки в Великому Лузі. Падали кількасотлітні дуби додолу. Росли тут століттями й ніхто їх не займав, аж тепер прийшли люде з топорами, з сокирами й старезні дуби з лоскотом валилися на землю. І обчімхані з гияляк дуби клало козацтво на вози та везло на вали. Тут умілі руки будували з них на валах кріпкі стіни та башти високі.

Князь Дмитро Вишневецький пильно, невсипуще доглядав робіт. Раділо його завзяте серце, раділи серця всіх Запоріжців, як городок ріс угору.

Каже раз Яцко Білоус:

— Я думаю, що нам треба повести ще укріплення праворуч від городка аж до малої Хортиці. Стереженого Бог стереже.

— Добра твоя думка! — признав Карпо Масло. — Ворог може видістатися на острів і тоді окружить нас із двох боків, а ми зможемо здобувати город тільки з одного боку.

Признали всі, що рада Яцка добра та побудували ще й це укріплення.

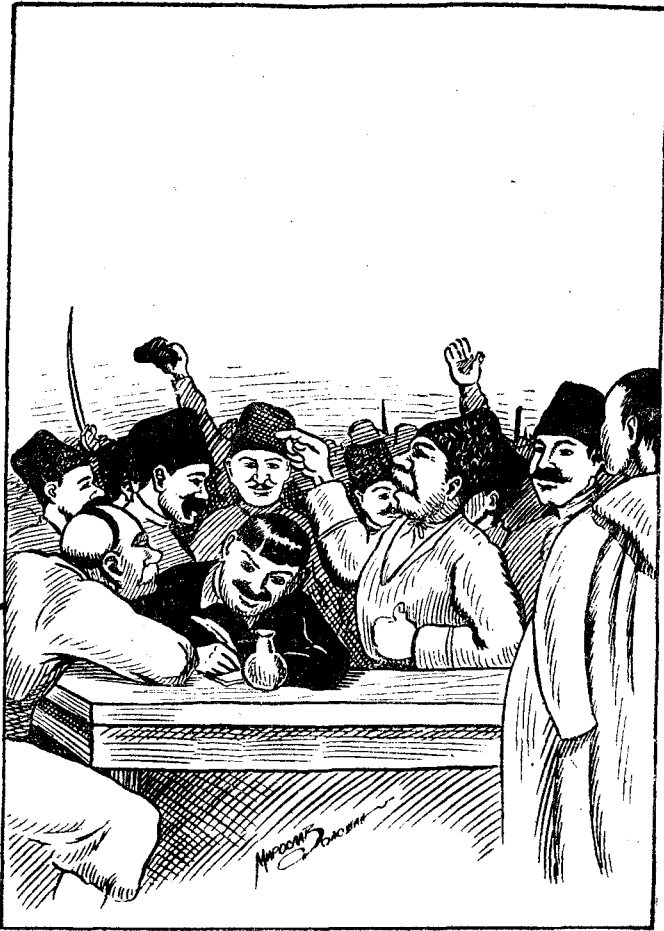
Тепер узялися будувати курені.¹⁷⁾ Спершу побудували дванадцять куренів. Та скоро вже показалося, що це замало.

Широко й далеко рознеслася по Україні вістка, що князь Дмитро Вишневецький побудував за порогами, на Дніпровому острові Хортиці, городок і що там збирає козацтво до оборони України й до боротьби з її ворогами. І струями плили на Січ завзятці з усіх українських земель, навіть із найдальших. І вскорі стануло за валами тридцять вісім куренів.

Скликав князь Дмитро Вишневецький козацьку раду на майдані серед куренів. Вийшов, поклонився товариству і сказав:

— Панове-молодці! Товариство славне! Городок наш — Січ наша — готова, готові й курені. Тепер, щоб був лад, треба вам вибрати старшину! Треба, думаю, отамана всього коша й помічників: військового суддю, писаря й осавула.

Тут виступив козарлюга плечистий тай каже:



— Добре ти кажеш, княже Вишневецький, що нам треба завести лад, треба обірати собі старшину!

Тут перебив йому князь Дмитро:

— Не зви мене, Пашку, князем Вишневецьким! Я тут не князь Вишневецький . . .

— А якже-ж тебе звати? — спитався козак Пашко.
— Коли не хочеш зватися князем Вишневецьким — так звися відтепер козаком Байдою, бо не хочеш князувати, тому прийшов до нас байдувати . . .

— Славно, славно! — загреміло все товариство, підкидаючи козацькі шлики вгору — хай він буде для нас козаком Байдою!

І козак Байда поклонився товариству на всі чотири сторони.

— Дякую вам, панове товариство, за це козацьке назвище! Сьогодні пропав князь Дмитро Вишневецький, а з'явився між вами козак Байда!

І знову загреміло козацтво січове:

— Хай живе козак Байда, наш кошовий отаман!

— Стривайте панове-молодці, я ще не скінчив! — закликав козак Пашко.

— Щож ти, верзяко, не перестанеш говорити? — сказав котрийсь з козаків.

І зареготалося все товариство:

— Пашко верзяка, Пашко верзяка! Зватимешся від сьогодні в нас: Верзякою!

— Хай буде і по вашому! — відповів Пашко. — Хай я у вас звуся Верзякою, а своє я сказати мушу! Я хочу сказати, що заки виберемо кошову старшину, треба перше вибрати нам курінних отаманів та добрих кашоварів.¹⁸⁾ Нехай перше кожний курінь заведе лад у себе, аж тоді хай усі разом заводять його у коші. Чи не так?

— Так, так! — загуло товариство. — Правду каже наш Верзяка! Добре говорить Пашко! Ми від куренів починали, а Січ будували опісля. Так і старшину вибираємо!

А Пашко говорив даліше:

— Тож тепер хай кожний курінь стане окремо й вибере курінного отамана та кашовара!

Тут знову обізався козак Байда:

— Думка Пашка розумна. Ставайтеж курінями та вибравте курінних і кашоварів.

І вмить розбилося січове товариство на тридцять вісім відділів.

Серед гамору й крику вибрали курінних отаманів. Курінним першого куреня вибрали Пашка Верзяку. Курінним куреня, що в ньому був князь Дмитро, чи то пак уже тепер козак Байда, став Яцко Білоус.

Коли вже всі курені обібрали собі курінних отаманів і кашоварів, стануло знову все товариство в один

великий чотирикутник до вибору кошової старшини. Все товариство закричало в один голос:

— Козак Байда, козак Байда наш кошовий!

— А де він? Покажіть його нам!

Оглядаються, а козака Байди нема!

— Приведіть його! — закликали січовики. Він, бузувір, певно скрився в своєму курені!

Найшли там козака Байду й насилу привели на майдан. Тричі відпрошувався козак Байда, як уже був виробився звичай між запорізьким козацтвом, та не могло. За третім разом мусів узяти комишину в руки — відзнаку кошового отамана. Тоді підійшли до нього два сивовусі козарлюги, набрали пороху з землі та сипнули йому на голову, а один промовив:

— Знай, козаче Байдо, що хоч ти з роду князь і хоч ми тепер обібрали тебе нашим кошовим, то не вищий ти в нас від звичайного козака! Держи лад у січовому брацтві: карай гостро за провини й неслухняність, однак не виносяся понад громаду! Памятай завжди, що громада тебе обібрала, то громада може тебе й скинути!

Поклонився козак Байда громаді й відійшов, а потім вибрали інших кошових старшин.

* * *

Десь у тиждень по виборі старшини дістав Байда язика, що татарська орда готується йти в похід на рабунок України.

Скликав кошовий Байда товариство на раду і каже:

— Панове товариство! Дістав я язика, що татарва готується на Україну. Треба нам дати тут поганцям доброго прочухрана. Вони мабуть іще не знають, що ми на Хортиці Січ побудували й певно схочуть, як звичайно, переправляться Кічкаським перевозом. Ми, братці, сидітимемо тихесенько, як миші в норі, а як вони вже стануть переправлятися, вдаримо на них усією силою й замість, щоб вони брали ясир і добич з України, ми з них наберемо бранців і добичі! Чи добре так буде, панове товариство?

— Добре, добре, добре! — загреміла вся Січ. А кошовий Байда говорив далше:

— Тож тепер станемо приготовлятися на привіт любих гостей.

Байда порозсилав звідунів, що мали йому негайно дати знати, коли татари рушать із Криму в похід.

І вже третього дня пригнав вістун на спіненому коні.

— Татари рушили вчора в похід — звідомив ви-
сланник.

Кошовий видав приказ:

— Сидіти тихо в укритті, а як уже половина татар
переправиться на той беріг, тоді вдарити на них!

А тут знова пригнали звідуни:

— Вже йдуть татари!

Надійшли. Тихо довкола, мовби ніде ні живої душі
не було. Татари чуються зовсім безпечні. Роздягають-
ся. Одяги звязані в вузлики кладуть на голови або на
малі сплавки з пруття, що мотузом привязані до коня
й кидаються враз із конем вплав через воду.

Ріж, бий невірних бісурмен! — гомонить довкруги.

І враз загреміли самопали, а з луків полетіли гострі
стріли. Серед татар переполох, зойки, стони. А тут уже
козацтво, мов ізпід землі вискочило, напірає на татар
із двох боків: із одного боку Дніпра й із другого. І ці
й ті пруть татарву до ріки. Наїжилися гостро козацькі
списи, тай шаблюки виблискують.

І почалася кривава розправа. Татарам ні сюди ті-
кати, ні туди! Треба або боронитися, або піддаватися.

І стала татарва просити помилування. Гей, навяз-
залиж тоді січовики бранців й гуртами відводили на Січ.

Дивом дивувалися бранці, побачивши тут городок,
якого досі не було.

А з Січі пігнав гінець у Бахчисарай до хана:

— Кошовий Дмитро Байда, звідомляє тебе, хане
кримський, що з молодцями запоріжцями перебив на
Кічкасі твоїх татар і великого ясиру набрав. Хочеш
купити їм волю, то пришли своїх людей на Січ для
переговорів.

Гінець ще й листи привіз від визначних татар до
хана й до їх родин.

І хан прислав послів і викуп від їх родин.

— Не грішми я хочу викупу, а за кожного вашого
бранця маєте прислати тут десять християн, що їх ви
взяли в ясир із наших українських земель.

Торгувалися послі, що то забагато десять за одного
тай що в них немає тепер тільки українських бранців,
але кошовий вперся, що інакше не видасть татарських
достойників.

— А щоб пересвідчитися, чи справді в вас немає

стільки наших бранців, поїдуть з вами мої люде та спишуть усіх, хто з бранців наших забажає волі.

— То довго потребає — журилися татарські послы.

— Дарма! Та й вашим тут кривди не буде. Ждуть наші — хай ждуть ваші!

І поїхали пять запоріжців, що знали татарську мову, під проводом Данила Трясила, разом із татарськими послами в Крим.

І привезли на Січ кількасот християнських бранців: чоловіків і юнаків, молодиць і дівчат.

До ніг припадали вони кошовому Байді, зо слізми радості, дякували й надякуватися не могли за несподівану волю. Багато з юнаків і чоловіків, що родин не мали, заявили охоту лишитися на Січі. Кошовий радо прийняв їх.

— Зросте козацька сила! — радів кошовий Байда. Рушимо на сам Бахчисарай, полонимо їх хана, а тоді займемо весь Крим і відновимо українську тьмутороканську державу, а потім і державу св. Володимира в Києві! — мріяв князь Дмитро Вишневецький, нащадок Руриковичів, а тепер козак Байда, кошовий Запорізької Січі.

Не сам мріяв, а й ділився своїми мріями з найближчими друзями своїми, — з трьома побратимами.

— Самі, покищо, не багато вдіємо! — говорив він побратимам. — Треба нам прохати помочі в короля польського й у царя московського.

І виготовив письма й вислав їх у Краків і в Москву окремими послами.

Та даремні були надії. Король ще й догану прислав, навіщо князь Дмитро Вишневецький дразнить татар і велів йому сидіти тихо в Черкасах.

Цар московський прислав на підмогу Путивельських козаків — та мала це була поміч.

— Нема що! — сказав Байда. — Треба самому рушати в похід!

І скликав січовиків на нараду. Зраділо січове братство, славу кричало кошовому.

І забралися до приготувань. Будували чайки, гострили шаблі, кулі виливали.

— На Очаків їдемо панове-молодці! — дав приказ кошовий Байда, коли вже чайки стояли на Дніпрі.

— На Очаків, на Очаків! — загули запоріжці.

— Ти, брате, Карпе — звернувся кошовий до Карпа Масла, коли вже щасливо минули Асланкермен¹⁹⁾ — вийдеш із частиною козаків на суходіл, а я вдарю від моря.

Не сподівалися очаківці таких гостей, та всеж таки за кріпкими мурами чулися безпечні. Завзято кинулося запорізьке козацтво й від суші й від моря здобувати Очаків, та дарма . . . Мури грубезні, тверді, а гармати з твердині пражать на козацтво разураз.

— Ех, якби в мене гармати, — сказав Байда до Яця Білоуса — здобув би я Очаків скоро!

— Так, якби гармати! — зітхнув Яць.

Та ще пре козацтво на город суші й від моря. Не лякають завзятців гарматні кулі.

Аж тут серед козаків на суші крик. Отаман Карпо Масло ранений гарматньою кулею.

— Не здобудемо цього клятого кишля! — закликав Байда. — Поховаємо товаришів, що впали в бою, а потім погуляємо!

І вийшов на беріг.

Викопали глибокий гріб і зложили там Карпа Масла й усіх, що впали в бою та насипали високу могилу.

— Тепер знову нас трьох, як було колись — сказав Андрушко до Яця.

І поплило козацтво в Дніпровий лиман.

— Спробуємо ще здобути Аслан! — сказав кошовий Байда.

Але без гармат і тут нічого не вдіяли.

— Тому, панове товариство, що не вдалося нам здобути фортець, так погуляємо бодай по татарських степах! — дав приказ Байда.

І відіслав чайки під проводом Яцка Білоуса на Січ, а сам рушив на татарські степи. До самого Переко-



ну²⁰) горіли татарські улуси. Багато християн-бранців відискало волю, великий ралець повезли запоріжці на Січ, безкрай жаж і тривогу за собою в татарських улусах полишаючи.

Тривожні вісти долинули в Бахчисарай до хана. Гей, як лютував хан! Хотів негайно рушати з усіми силами на Січ, щоб вигубити цих клятих запорізьких

джаврів, але спам'ятали його мурзи: тепер небезпечно, можна все військо вигубити в цих недоступних багнах. Треба пождати, аж Дніпро довкруги Хортиці замерзне.

І ждав хан морозів. Аж зимою, під кінець 1556 року, рушив на Січ з великою ордою. Та Січі не здобув. Козаки цілий місяць відбивалися завзято, а вкінці так розбили їх, що татари як непишні винеслися.

— Постривайте! — думав тепер Байда-Вишнівецький. — Загостили ви на Січ, коби тільки літо наспіло, то загостимо ми до вас на Крим . . .

І загостили. Тільки весна скінчилася, посідали козаки на чайки, підіхали несподівано під Асланкермен і очайдушним приступом здобули город, спалили й зволівши багато невільників та з чималою добиччю повернулися на Хортицю.

Та тепер уже султан розлютився. Вислав на сандалах і галерах яничар на Січ. І кримському ханові велів рушити туди всією ордою й волоському господареві. Яничари прибули з півдня, хан підступив зо сходу, а з заходу вдарили волохи.

У великій скруті найшлися запоріжці! Ворога вдесятеро більше. Чотири місяці відбивався Байда з запоріжцями та вкінці не стало ні пороху, ні куль, ні харчів.

Скликав кошовий Байда раду й каже:

— Немає чим стріляти та з голоду й руки мліють. Покищо скрийтеся, браття, на своїй старій Січі в Великому Лузі,²¹) а я вертаюся в Черкаси. Буду збирати зброю та стріливо й союзників шукати, а тоді знова поличу вас тут.

І сів у ночі Байда з городовими козаками на чайки та поплив горі Дніпром у Черкаси. А Яцко Білоус із Андрусем Брацлавським прокралися у Великий Луг до своєї старої Січі.

— Нехай нас тут шукають! — сказав Яць.

Побачили яничари й татари, що Січ затихла й увійшли обережно туди. Потім підпалили курені й гострокіл та відійшли нізчим.

7. НА ЦАРСЬКІЙ СЛУЖБІ

Радо повітали черкаські козака Байду, бо й тут у Черкасах так уже звали його. Та нерадий і невеселий був сам Байда.

Не вдалося, розбилися мрії мої, що їх я снував . . . Думав я з Запоріжжя почати відбудову держави св. Володимира. Цеж мрія мого батька . . .

Ходив широкою ходою по кімнаті й потирав чоло рукою.

— Дарма, нічого не придумаю! — казав і махнувши рукою, велів сідлати коня та їхав за місто в степ, нераз і на щільний день.

Так минали дні за днями. Аж одного дня сповістили князя Дмитра, що прибув посол з Московщини від самого царя й хоче бачитися з намісником.

Був це князь Курбський.²²⁾

Князь Дмитро Вишнівецький знав його вже з давніших зносин із московським царем, тож звиталися, як старі знайомі.

Князь Курбський говорив:

— Посилає мене до тебе, княже Дмитре, цар Іван Василевич, щоб ти перейшов зовсім до нього на службу та поміг йому завоювати Крим.

— Завоювати Крим, знищити це кишло ворогів хреста, а тимсамим ослабити ще грізнішого ворога — турецького султана — це моя мрія, однак перейти в підданство вашого царя — це мені зовсім не всміхається! — відповів князь Дмитро Вишнівецький. — А ще до цього цар Іван Грізний жорстокий і кровожадний . . . У вас ніхто непевний життя . . .

— Це правда, княже Дмитре. — говорив князь Курбський — що в нас немає такої волі, як у вас. — У нас цар самодержець; його воля для підданих свята, та для лицаря, що має шаблю в руках і в нього вірне військо, то й царська неласка не страшна. Тай цар Іван не те, що був перше. По пожежі Москви він зовсім перемінився. Має добрих двох дорадників: священика Сильвестра та царського спальника Адашева. Обидва вони люди розумні, чесні й добре радять цареві. Цар вірить їм і робить все, як вони порадять. Ні, ні, цар Іван зовсім змінився . . .

— Не вірю я, щоб він змінився вже зовсім, вовка завжди тягне до ліса, тай скоріш чи пізніш обізветься хижак у вашому цареві! Та правду кажеш, друже, що в кого шабля в руках і в кого військо вірне — тому й царська неласка не страшна! Я поїду з тобою в Мо-скву, а там побачимо, як буде.

І поїхав.

Цар Іван Василевич дуже зрадів приїздом князя Дмитра Вишневецького.

— На тобі, княже Дмитре, вся моя надія, що ти знищиш ворогів хреста святого! — говорив йому цар на послуханні. — Я дам тобі потрібні засоби, дам і підмогу військом. Ідь на свою Січ і збїрай козацтво та рушай проти клятких кримців при Божій помочі.

І відправив князя Дмитра Вишневецького на Запоріжжя з великими почестями. Дав і клейноди запорізькому війську: прапор, булаву, бунчук, літаври.

Вернувся князь Дмитро Вишневецький у Черкаси та недовго забарився тут. Забрав городових козаків із Черкас та з Канева й поїхав із ними на Запоріжжя. Відшукав у Великому Лузі Кіш запоріжців.

Тут почув невеселу вістку: Андрушка Браславського вже немає. Згинув у битві з татарами під “Чорним Лісом”, де разом із Самійлом Кішкою, сотником городових козаків із Канева, засілися були на татар, що верталися з ясиром із Поділля та Волині. Татар розбили, відбили ясир, та Андрушко був смертельно ранений. Умираючи просив, щоб його похоронили біля могили побратима Івана Петренка. Не було в живих уже й Лесуна. Той погіб у часі бурі на Чорному морі. Пять козацьких чайок проковтнуло тоді розгніване море.

Все те оповів йому з сльозами в очах Яцко Білоус.

— Така то козацька доля! — сказав теж сумно Козак Байда. — А всежтаки краще зложити голову в лицарському бою, як умерти гречкосієм на постелі!

— Та ще й кріпаком! — зітхнув Яцко. Йому пригадалася нещасна доля його батьків, як мусіли з ним утікати з рідного села зі Слободи Золотої на Червоній Русі.

— Так, правда твоя, побратиме Байдо, смерть у лицарському бою за віру Христову й за рідну землю не повинна нас смутити!

— Так, побратиме Яцку, бо хто кладе голову за віру, за рідну землю й за нарід свій, той не вмирає, а живе вічно в пам'яті народу.

Потім оповів князь Дмитро Вишневецький Яцкови Білоусови чого їздив у Москву й що звідтіля привіз.

— Вговорював я насамперед короля, щоб дав нам грошеву поміч та зброю. Однак дістав я ще догану за те, що непотрібно дразню султана нападами на кримського хана. Тому, коли князь Курбський закликав мене на царську службу, я згодився.

— Нам завжди треба йти з цими, хто помагає нам проти ворогів св. Церкви й народу — завважив на це Білоус.

Скликали козацьку раду. Байда велів винести клейноди, що їх дістав від царя та представив, що цар обіцяється дати поміч військом, зброєю, стріливом і грішми.

Полетіли козацькі шлики вгору, бо козаки зраділи, що буде великий похід. Тому кликали раз-у-раз:

— Веди нас, Байдо, веди, отамане!

Радів і козак Байда, що все так легко йде, так гарно складається.

Вернулися запоріжці на Хортицю. І зараз кошовий Байда став приготувляти все до походу. Перше всього велів укріпити наново Хортицю та ще й острів Малу Хортицю, щоб татарам уже не так легко було напасти та зруйнувати Січ. Потім узялися запоріжці до будови чайок. Робота горіла. За кілька тижнів мали сімдесят великих сильних чайок. Навиливали теж досить куль. Байда привіз із собою 12 гармат, а й запоріжці мали здобутих на галерах 9 гармат.

— Тепер з гарматами зможемо вже здобути хочби й Царгород! — радів Байда.

Гей, танець то був, танець! Як степові вірли налітали запоріжці на татарські улуси й городки. Татарва боронилася завзято та не встоялася. Ладує на гарби жінок і дітей та що далось взяти майна й утікає аж у Крим. І страху наганяє їм назвисько: козак Байда.

Утікають на Крим, але чи там будуть безпечні, чи й там не досягне їх могутня рука козака Байди.

Опанувало запорізьке козацтво степ від ріки Богу до Дону, а на південь аж по Крим.

— Тут буде наша запорізька вольниця,²⁴⁾ наша українська держава! — радіє козак Байда й у душі знову снуються рожеві мрії, що відсіля вдасться відбудувати державу св. Володимира; знову золотoverхий Київ залунає славою, знову засяють Золоті Ворота.



Рожевї мрії! Аж тут московський цар закликає козака Байду до себе в Москву.

— Відвоював ти, княже Дмитре, степи! — каже цар Іван Василевич — ідиж тепер завоюй Кавказ.

Невелику охоту мав козак Байда кидати запорізькі степи. Ще й не закріплена на них влада запорізького війська, але лицарська честь каже йому:

— Иди здобувай Кавказ, тудиж теж ходили Воло-

димирові залізні полки й завойовували цю верховину для Володимирової держави.

Пішов, а тимчасом татари знова вернулися в свої городки, в улуси на степах. Немає Байди, немає завзятців-запоріжців — безпечно тепер всюди.

Воює козак Байда з кавказькими племенами, а тут цар знова шле йому наказ:

— Кинь Кавказ, іди Польщу воювати! Післав я туди князя Курбського, а той не тільки, що дався побити, а ще й на Литву втік! Іди воюй Польщу тай князя Курбського приведи мені, хай покараю його за зраду.

Вертається козак Байда зпід Кавказу, та не в Московщину, а на Запоріжжя.

А там уже його Курбський дожидає.

Звиталися.

— Я — каже князь Курбський — кинув Московщину на завжди. Цар Іван гірш хижого звірюки, бо звір нападає на людину, чи на звіря, тільки тоді, коли голодний — а цар Іван катує й убиває людей для задоволення своєї жорстокости. Цар післав був мене проти ливонських німців, але їм на підмогу вислав своє військо польський король. І я одну битву програв. Немає чого мені вертатися під Іванову руку. Там тепер Адашев і о. Сильвестер у неласці. Я перейшов на Литву. І тобі, княже Вишнівецький, не раджу їхати туди . . .

— Коли воно так, то й я не поїду. Відсіля вишлю письмо до короля Жигмонта Августа, щоб прийняв мене знова в своє підданство й дав змогу воювати ворогів християнства.

— Зробиш розумно — сказав князь Курбський.

Князь Курбський виїхав із Січі, а з ним виїхав і посол із письмом від кошового Байди до короля в Краків.

Не довго й чежав кошовий Байда на королівську відповідь. Гінець із Черкас привіз королівське письмо на Січ.

В письмі король висказував свою радість, що такий славний лицар вертається до нього й запрошував його, щоб приїхав у Краків.

Козак Байда зараз таки вибрався туди, взявши собі до товариства Самійла Кішку і Яцка Білоуса. Виїхали в дванадцять коней, бо кожний іздець мав приручного коня.

Король повитав славного лицаря в великою пошаною.

— Вертаю тобі всі твої добра княже! — говорив на послуханні король. — Тільки одного вимагаю в тебе — не води своїх запоріжців ні на Крим, ні на Туреччину, щоб не викликати помсти з їх боку.

— Турки то ще — відповів князь Дмитро, — але татарва не витримає, щоб не нападати на наші землі, бо цеж питання їх життя.

— Ну, шож відповів король — обовязком твоїм і старостів пограничних не пускати їх у межі нашої держави.

Не було вже що говорити й Байда - Вишневецький обіцявся сидіти спокійно в Черкасах.

8. ЗА МОЛДАВСЬКИЙ ПРЕСТІЛ

Нудно було жити козакові Байді в Черкасах. Він тужив за лицарськими пригодами. Хоч літа вже старші й недуги стали докучати, а найбільше дошкуляв гостець у ногах і в руках — то князь Дмитро говорив:

— Це все з безчинності! Колиб так можна погуляти в бою з поганцями, пропав би мій гостець і всі недуги!

Аж от усміхнулася доля до козака Байди. Одного дня явилися послы в Черкасах з Молдави.

— Славний княже й лицарю хоробрий! — говорив провідник послів. — Ми приходимо до тебе з поклоном і благанням: поможи нам визволитися зпід влади півмісяця. Хочемо бути самостійні в спілці з Польщею та з Литвою й хочемо тебе на господаря нашого . . .

— У вас же є господар! — завважив козак Байда.

— Є, є! — відповіли послы, та в тому й нещастя наше, бо він вірний слуга султана турецького . . .

— А чиж султан турецький такий лихий? Я чую скрізь тільки похвали для султана Сулеймана! — сказав козак Байда.

— Султан Сулейман не лихий і розумний! Однак він уже старий і по смерті своєї жінки Хурем-Роксолляни, що була з вашої землі й вашого роду, став теж не той — жорстокий і схильний на підшепти лихих до-радників.

— Завтра дам вам відповідь — сказав Байда — а тимчасом будьте моїми гостями!

До серця припала князеві Дритрові Вишнівецькому, нащадкові роду Рурика, просьба Молдаван.

— Думав я сповнити батькові мрії: відбудову київського великого князівства, але бачу, що так воно не піде. Степ нездатний до цього! Думав подружитися з родом князів Острозьких і злучивши їх добра з моми, почати відбудову Володимирової держави. І це не повезло — бо для гордого князя Константина-Василя Острозького я тільки очайдух і пройдисвіт! І до чого довів у гордості своїй? Запропастив тільки долю нещасної Гальшки²⁵). Бажав я зробити це при допомозі Московщини та там гірша неволя, як під турецьким султаном.

І згадував даліше:

— Хотів я осягнути це при допомозі Туреччини. Старався бачити султанку Роксолянну*) але не допустив мене до неї великий везир Ібрагім і я вернувся нізчим. Чейже тепер усміхнеться доля й я з Молдави пічну відбудову київської держави . . .

І на другий день заявив послам:

— Зараз завтра ідемо на Запорізьку Січ, там наберу війська й рушу на Молдаву.

Зраділи послы молдавські й назвали князя Дмитра вже своїм господарем.

Поїхали.

На щастя Байди був на 1563 р. обраний кошовим Січі молодий іще тоді та вже славний воєнка Самійло Кішка, а січовим писарем був Байдин побратим Яцко Білоус.

Байда представив кошовому й писареві за чим прибув на Січ. Потвердили це й молдавські послы.

Кошовий скликав січове братство на раду. Запоріжці радісними окликами повітали козака Байду й зараз чотири тисячі козаків зголосилося йти з ним у Молдаву.

— Здобудемо тобі престіл — кричали — а потім разом із тобою здобудемо сам Царгород і визволимо всіх християн із бісурменської неволі. Веди нас, веди, Байдо!

І повів Байда Запоріжців у Молдаву.

І знова снувалися в його голові нові рожеві надії. Здавалося йому, що батько зза могили благословить його на велике діло.

Перейшли Дністер. Скрізь, куди переходив Байда з запорізькими козаками, молдавани вітали його радо. Посли, що привели Байду в Молдаву, голосили всім, що князь Корибут-Вишневецький прийшов визволяти Молдаву зпід Турка.

Так наблизилися до Яс. Та вістка про прихід князя Вишневецького рознеслася скоро по всій Молдаві; полинула й поза Молдаву, а там і в сам Царгород, до султана. Прислав йому цю вістку Томжа. Він писав султанові:

“... В межі Молдави ввійшов із великим запорізьким військом князь Дмитро Корибут-Вишневецький. Це той самий Байда, що з Запорізької Січі нападав на Крим і на побережжя Чорного моря та руйнував їх. Тепер у Молдаві голосить він, що прийшов визволяти Молдаву зпід твоєї влади, о наймилостивіший Падишаху! Нарія у Молдаві, всі бояри за ним, тільки я один тобі вірний і зобовязуюся зловити цього шайтана Байду-Вишневецького й доставити тобі живого в Істамбул. Зате сподюся дістати в нагороду молдавське господарство...”

Письмо дійшло в Високу Порту²⁶), але султан Сулейман не спішився з відповіддю. Одначе Томжа не ждав аж прийде відповідь. Рішився дістати князя Дмитра Вишневецького в свої руки. Він знав, що силою його не візьме й тому постановив ужити підступу. Післав до князя Дмитра Вишневецького посла, що хоче разом із ним станути до бою за визволення Молдави й радо допоможе йому засісти на молдавському престолі, нехай тільки прийде до нього та злучить свої сили з його силами.

Зрадів козак Байда, коли прочитав письмо Томжі.

— Доля сприяє нам! — сказав до своїх — Не гаяти-му часу. Треба нам якнайскоріше злучитися з Томжиними силами. Рушили наперед, а Томжа зо своїм військом рушив їм на стрічу. Коли обидва війська зблизилися до себе, виїхав наперед свого війська боярин Томжа та закликав:

— Хочу говорити з князем Корибутом Дмитром Вишневецьким! Я, боярин Томжа!

Князь Дмитро виїхав і собі наперед та сказав:

— Це я князь Вишневецький!

Тоді Томжа зняв шапку та промовив:

— Вітай, княже, вітай господарю, Молдави! Тут

очі Томжі блиснули якимись дивними вогниками, але князь Дмитро не завважив цього, а Томжа говорив далше:

— Будь ласка, зайди з твоїми найближчими в мій намет на скромний прийом, а при тому порадимося, що далше нам діяти.

Князь Вишневецький без вагання прийняв запросини.

— Зараз загощу до тебе зо старшиною — відповів князь Вишневецький. Дам тільки розпорядки своєму війську.

І за якої півгодини виїхав князь Дмитро з невеличким відділом старшин до Томжиного табору.

Вже наближуються до молдаван. Аж тут нараз обскочили їх молдавани довкола великою гурмою та кричать:

— Давайте зброю!

Князь Дмитро випрямився в стременах:

— Що це, зрада!? — гримнув і добув меча; за ним добув меча його чура, а за ним всі старшини блиснули мечами. Та не було часу й ударити. На кожного з них кинулося по кількох молдаван, які постягали їх з коней і повязали.

Повели їх до Томжи, який привитав князя Дмитра глумливими словами:

— Вітай, господарю Молдави! Захотілося тобі молдавського стільця, та тепер поїдеш далше аж у Стамбул. Там тебе султан посадить на інший престіл! Ха, ха, ха! — сміявся він сам з свого "дотепу". — Не ти будеш тут сидіти на престолі, тільки я! За таку птаху падишах напевно дасть мені молдавське господарство.

— Підлий зраднику! Зрадою і підступом дістав ти мене в свої руки, зрадою хочеш добути й престіл. Я здобував його по лицарськи шаблею! — сказав князь Дмитро й відвернувся.

Повезли Байду-Вишневецького зо старшинами в Царгород на ралець падишахові.

Козаки геть пізно довідалися, що Томжа полонив підступом Байду та старшин. Коли ж довідалися, кинулися на Томжине військо, але як довідалися, що не визволять уже Байди, — повернулися на Січ.

9. ЛИЦАРСЬКА СМЕРТЬ

Томжа велів своїм людям вести козацьких бранців послішно, бо боявся, що його противники можуть скоріше запобігти ласки в султана та виеднати собі в нього молдавське господарство. Він знав, що хоч сам султан Сулейман непідкупний, то зате його люди підкупні. Найлекше можна підкупити кізляр-агу Юсуфа, що дуже ласий на гроші. А Юсуф по смерті Хурем-Роксоляни, коли султан уже знемошив від старости (кінчив уже сімдесят літ) мав на нього славе необмежений вплив. Томжа не міг так сипнути грішми, як його суперники, що теж старалися дістати молдавський престіл. Але тепер сподівався, що доставивши до Туреччини Байду-Вишневецького, заслужить собі певніше ласку в султана, як його суперники. Сподівався також, що й хан Криму Девлет-Гірей буде йому за те вдячний і промовить за ним у султана ласкаве слово.

Томжині послі гнали бранців до Галацу²⁷) славе без спочину. Тут сіли з бранцями на галеру та поплили вже просто в Істамбул.

Провідник послів зголосив свій приїзд і просив послухання в султана, подаючи відразу, що боярин Томжа присилає султанові в дарі козацьких бранців, а між ними їх головного отамана — славного Байду-Вишневецького.

Султан чув уже нераз про геройські вчинки козака Байди й коли почув, що Байда вже в його руках, зрадів вельми. Саме тоді, як сповістили його про це, була в Сулеймана його дочка Мигрумаг, вдовиця по Рустемі, що помер тому два роки, 1561 р.

Коли султан Сулейман велів до себе привести Байду, Мигрумаг хотіла попрощатися й відійти, але Сулейман задержав її та сказав:

— Лишися ще, побачиш славного лицаря, козака Байду з Запоріжжя. Він земляк твоєї покійної матери.

Ввели козака Байду. Гордо держав він голову, хоч закований у залізні кайдани. Молдавські послі, що ввели його, крикнули на нього, щоб упав разом із ними на коліна та поклонився султанові.

— Ви раби султана, то кланяйтеся, а я, хоч і в кайданах, то не раб його й не буду йому кланятися!



Сулейман із подивом глядів на козака Байду й коли молдавани старалися змусити Байду впасти на вколішки, султан махнув на них рукою кажучи:

— Лишіть його і вийдіть — я пізніше покличу вас.

Посли невдоволені вийшли, а султан звернувся до Байди:

— Ти, козаче, в бою попався Томжі в полон?

— Ні, твій собака Томжа підступом захопив мене

й моїх товаришів! Удавав мого прихильника, а коли я підіхав близько до його табору, оточив мене своєю голотою та зловив! — відповів Байда, сміло споглядаючи султанові в очі.

— Так! — сказав султан — а він пише мені, що в бою попався в полон?

— Не в бою, а зрадою! — сказав Байда.

Султан Сулейман хвилинку призадумався:

— Шкода такого лицаря! Добре було б зеднати його для себе, для моєї держави.

І сказав до Байди:

— Я чув про твої лицарські діла. Ти служив королеві Лехістану й цареві Московії — то чи не згодився б ти служити мені? Я тебе щедро винагородив би.

— І воювати проти своїх, проти християн . . . — перебив йому Байда.

— Проти всіх ворогів моєї держави! — сказав султан — Очевидно й проти християн.

— О ні, ніколи! Такої слави не хочу!

— А тиж хотів здобути собі молдавське господарство, отже хотів бути моїм вазалем. А мої вазалі мусять воювати з тим, з ким я накажу — завважив султан.

— Помиляєшся, султане! Я хотів здобути молдавський престіл на це, щоб злучити його з українськими землями, а потім виступити проти кримського хана й завоювати Крим для України.

— Хан, мій вазаль — хто йде проти нього, йде проти мене!

— А вжеж! Я відновив би велике київське князівство, а потім рушив би був на Царгород, щоб відбудувати візантійську державу.

Старого султана схопили гнів і лютя.

— То ти так зухвало відповідаєш! У тюрму його!

Коли вивели Байду, султан звернувся до Мигрумаг:

— Ну, що ти скажеш на те? — Яка в нього зухвалість!

Мигрумаг увесь час, як батько розмовляв із Байдою Вишневецьким, не спускала очей із сміливого лицаря. Вона думала: "Таких славних лицарів має земля моєї матери! Подобається мені його сміливість і отвертість". Запит султана перебив її думки. Вона відповіла:

— Сподобався мені цей отаман козаків. Лицар він хоробрий і сміливий. І шкода, що не він буде молдавським господарем.

— Шкода?! Ти ж чула, що він хоче завоювати Царгород.

— Це, тату, в волі Аллага! Але лицар він, бегадир!²³⁾

Султан відповів:

— Так, бегадир і тому я бажав зеднати його для себе.

— Його відповідь піднесла його ще вище в моїх очах.

— І в моїх! — відповів султан.

— Що ти зробиш із ним? — спиталася Мигрумаг.

— Держатиму його в тюрмі та буду старатися намовити його, щоб перейшов таки на мою службу . . .

— Він цього не зробить, я певна — і з тривогою в голосі спиталася:

— А як не схоче?

— То зроблю так, як із кожним ворогом, що попадається в мої руки — велю скинути його на гак.

В Мигрумаг забилося серце:

— Ти цього не зробиш, тату!

— Зроблю! — відповів Сулейман різко і додав:

— Іди вже! Мушу ще прийняти Томжиних послів.

Мигрумаг вийшла, а султан дав приказ покликати молдавських послів. Посли подали йому письмо від Томжі. Султан, не читаючи сказав послам:

— Томжа брехун, узяв князя Дмитра Вишневецького зрадою, а каже, що в бою! Ідьте назад. Я побачу, чи можна йому дати господарство Молдави.

І послы не повезли Томжі нічого певного, хіба тільки це, що бачилися з кізляр-агою Юсуфом і він обіцявся допомогти Томжі.

Байда сидів у вежі разом з своїм чурою. Так велів султан, щоб Байда мав до послуги й товариства свого власного чуру.

Минуло три дні. Байда-Вишневецький увесь час роздумував над своїм минулим. І тільки про те минуле розмовляв із чурою.

— Пропало все, друже мій, така була Божя воля!

Тепер треба мені видержати до кінця й умерти по лицарськи, як ялося козакові.

Четвертого дня з'явився в його келії кізляр-ага Юсуф.

Він відразу заявив, що прийшов, щоб пізнати славного земляка.

— Як? Славного земляка! Таж ти мослем!

— Я тепер мослем, але я родом із Русі, з Бучача!

— Так ти відступник, потурнак! — закликав з погордою Байда.

Та Юсуф не обидився й відповів:

— Я мусів так зробити, бо мені грозила каторга. А так я осягнув високе й дуже полатне місце й добре мені з тим. Тебе, княже Дмитре Вишневецький, ждуть ще більші почести, коли тільки захочеш. Скажу тобі, хто мене прислав до тебе. Прислала мене дочка султана — Мигрумаг. Вона любить тебе. Вважай, ти можеш узяти її за жінку. А знай, що старий падишах дуже любить її, бо вона дочка його покійної жінки Роксоляни, нашої землячки й дуже подібна до матері. Ти тільки зроби так, як я: виречися хреста, поклонися півмісяцеві, а здобудеш султанівну за жінку й найвищі почести . . .

Не скінчив Юсуф говорити. Байда, хоча скований, як не схопиться, як не крикне:

— Геть, Юдо, геть підлий потурначе! — а то вбю тебе на місці!

І підняв у гору заковані руки. Та Юсуф ще не дав за програну. Відступився тільки bliще до дверей, щоб бути безпечнішим і говорив:

— Не горячися, князю! Холодно роздумай, а побачиш, що моя рада добра, бо інакше знаєш, що тебе жде: соромна та страшна смерть на гаку . . .

— Геть, сатано, від мене! Не лякаюся смерти на гаку. Христос умер також соромною смертю на хресті, а хрест став знаком перемоги. І мені смерть на гаку не принесе сорому! Геть від мене!

— То хай тебе твій Христос визволить відсіля! — глузував потурнак Юсуф.

Тут уже Байда не тямив себе й кинувся на нього з криком:



— Підлий потурначе, не смієш зневажати Христа!
— та обома скованими руками вдарив його в лице.
Ланцюг, що ним були сковані руки, перетяв Юсуфові
лице й горішню та долішню губу. Кров пустилася цюр-
ком.

Юсуф мерщій винісся з вежі та побіг до своєї кім-
нати. Там обмився, перев'язав рани й так подався до

Мигрумаг. Оповів їй, як це сталося, що Байда зранив його.

— Він зневажував тебе й падишаха та пророка й я мусів виступити в обороні й тоді він мене так покалічив.

Мигрумаг усміхнулася:

— Ні, кізляр-агасі, я знаю тебе і його знаю! Ти трус, а він лицар! Ти не боронив ні мене, ні батька, бо він не зневажав нас! Ти певно вразив його чимсь до глибини й він не видержав та вдарив тебе! Іди геть, я сама піду до батька.

І пішла та стала багати вже отверто батька, щоб старався намоїти князя Вишневецького до женитьби з нею. І виявила йому, що посилала в вежу Юсуфа, а цей ще зневажив бегадира.

І султан велів покликати Юсуфа. Мигрумаг вийшла, як увійшов Юсуф. Він оповів про свою пригоду в вежі, так, як оповідав Мигрумаг, тільки ще в чорніших красках. А говорив так переконуюче, що старий султан няв йому віру й закликав:

— На гак його й то зараз!

Юсуф поклонився Сулейманові до землі й вийшов передати султанський приказ. А робив це так скоро, щоб Мигрумаг не довідалася завчасу й не виблагала в батька помилювання для Байди.

І вивели Байду-Вишневецького на місце страчення. Привели його під вежу, що на ній у горі були понабивані гострі залізні гаки. Зв'язали його руки сильним і тугим шнуром і стали крутити воротом й так підняли вгору, що Байда завис понад гаками. Тепер підступив уже безпечний Юсуф та став насміхатися з Байди:

— Бачиш, князю Дмитре Вишневецький! Не хотів ти слухати моєї доброї ради, то тепер марно пропадеш!

В цій хвилині пустили шнур і Байда впав із розгонном надолину та ребром зачепив на один із гаків. Так повис у повітрі.

Саме тоді надіхав султан Сулейман з почотом, а біля батька сиділа Мигрумаг. Мигрумаг мала лице закрите заслоною, так, що видно було тільки очі. Очі в неї були червоні, заплакані. Султан заговорив до Байди:



— Коли хочеш жити й даліше лицарську славу здобувати, скажи тільки, що годишся прийняти віру Магомета й узяти мою дочку за жінку, а велю тебе зняти з гака . . .

Та Байда не дав султанові скінчити, й з усіх сил закликав грімко:

— Не намовиш мене, султане! Я не кізляр-ага Ю-

суф, я не зраджу віри святої, не зневажу чести лицарської! Твоя бісурменська віра проклята, а твоя дочка бісурменка!

Не образився цими словами старий султан. Лицарське завзяття козацького отамана подобалося йому!

Він сказав:

— Я сподівався такої відповіді! Тому хочу вволити тобі просьбу — зроблю все, чого тільки проситимеш.

— Коли так, то прошу тебе: пусти мого чуру на Україну та дай йому мій лук і сагайдак зо стрілами.

Султан велів зараз привести Байдиного чуру та дати йому Байдину зброю.

Байда, як побачив чуру, сказав до нього:

— Прощай, мій вірний чуро, та понеси вістку на Україну, що я не посоромив лицарської чести. А тепер подай мені на хвилину лука та три стріли.

Чура подав.

Байда натягнув лук і вимірив у Юсуфа. Стріла застрягла Юсуфові в саме серце й він покотився додолу, як підкошена стебелина.

Тоді Байда подав лук і дві стріли чурі та сказав:

— Це заплата зрадникові й потурнакові!

Три дні ще жив Байда на гаку, а четвертого дня рано сконав. Чура зняв його тіло й за дозволом султана повіз його на Україну, на Січ. Повіз і пісню про смерть Байди Вишневецького, що її сам зложив.

- А бідна Мигрумаг очі виплакувала в своїй кімнаті з жалю по славному лицареві — козакові Байді.

КІНЕЦЬ

ПОЯСНЕННЯ

1) **Князі Вишневецькі** виводили свій рід від литовського князя Гедиміна, що злучив з Литвою чимало українських земель. Вже сини Гедиміна, що поженилися з українськими князнями та прийняли християнську віру в грецькому обряді, підпали впливам вищої української (тоді: руської) культури. Рід князів Вишневецьких, що їх родинним містом був Вишневець на Волині, був український аж до XVII ст. Перший перейшов на римо-католицьку віру князь Вишневецький, що записався великою жорстокістю в пам'яті українського народу в перших роках Хмельниччини. Він казав полонених козаків живцем на палі вбивати і говорив залюбки: “Нех чуйон же умерайон . . .”

2) **Князь Константин Іванович Острозький (1453-1533)** староста брацлавський і винницький, виводив свій рід від Руриковичів. З цього роду князь Данило Острозький брав у 1341 р. участь у повстанні проти Казимира Великого, що заняв Галичину. Його внук Василь Красний 1461 поділив маєток між двох синів. Григорій дістав Заслав і дав початок родові кн. Заславських, а Іван Острог. Сином Івана був цей Константин. Його син Василь-Константин (1526-1608) дуже заслужився для української Церкви й культури. З вимертям роду Острозьких перейшли їх велетенські добра на кн. Заславських і Сангушків.

3) **Юргельт** (з нім. Jahrgeld) — річна платня; тут щорічна оплата ханові, щоб не нападав на Польщу.

4) **Ралець** — дарунок при відвідинах. Тут переносно добич.

5) **Чорний Шлях** — один з шляхів, якими йшли наїзди татар на Україну, а разом один із найважливіших колись торговельних шляхів з України на Крим. Шлях цей зачинився при усті Синіх Вод і йшов відсіль вододілом між допливом Дністра й Бога аж сливе до самого Львова.

6) **Річка Білка** — правобережна притока горішнього Дунайця.

7) **Язика здобути, дістати** — довідатися від воєнного бранця про число й рухи ворожих військ.

8) **Хан Менглі-Гірей**. Гіреї, династія кримських ханів, панувала в Криму від початку XV ст. до кінця XVIII ст. Годона-

чальником Гіреїв був хан Хаджі-Гірей, що оснував у Криму независиме царство. Його син Менглі-Гірей (1467-1514) мусів признати над собою зверхність турецького султана.

9) **Сириця** — сира шкіра, що нею звязували татари бранцям руки в часі походу.

10) **Князь Юрій Слуцький** — син славної княгині Настасі Слуцької, заслужився чимало для української культури. Він заснував був у Слуцьку школу та друкарню. Рід Слуцьких виводився від кн. Ольгерда Гедиміновича.

11) **Пйотрків** — місто в Польщі недалеко Варшави. За Ягайлонів збирався тут постійно польський сейм і відбувалися вибори королів.

12) **Гарач** — з турецького: гарадж) военна данина.

13) **Хортиця** — острів на р. Дніпрі за порогами, 10 верств довгий і 3 верстві широкий.

14) **Дикі Поля** — так у XV—XVII століттях звалися українські степи.

15) **Гедимін** — великий князь Литовський (1316-1340) поширив грядиці литовської держави прилученням українських земель.

16) **Варвара Радивилівна** (1520-1551) польська королева, дочка Юрія Радивиля, гетьмана військ литовських. Спершу жінка Станислава Гаштольда, троцького воеводи. Повдовівши повінчалася тайно з литовським князем Жигмонтом Августом. Коли Жигмонт Август став польським королем, то коронував її на королеву проти волі своєї матері, королеви Бони, й усіх магнатів. Варвара скоро померла й Жигмонт Август уже все життя тужив за нею.

17) **Курінь** — спершу шопа плетена з хворосту, накрита звірячими шкурами, а пізніше крощі будівлі на Січі, в яких містилося означене число запорожців-січовиків. Кожен Курінь мав курінного отамана, що проводив куреневі в поході. На січі було від непамятних часів аж до зруйнування Січі (1775) 38 куренів.

18) **Кашовар** — січовий кухар. Кожен курінь мав свого кашовара.

19) **Аслан Кермен** — турецька кріпость на лівому березі Дніпра. На правому була кріпость Кізікерман (тепер Борислав).

20) **Перекоп** — вузький пояс землі, що лучить півострів Крим із Сушею.

21) **Великий Луг** — плавні та низ по лівому боці Дніпра понижче порогів при впадінні ріки Конки в Дніпро.

22) **Князь Андрій Курбський** (1528-1583) — свояк царя Івана IV. Грізного, московський воевода й письменник. Брав участь у походах проти кримських татар. Проводив московським військом у ливонській війні з Польщею та в 1563 році був побитий під Невелем. Перед гнівом царя Івана Грізного втік до Польщі й відсилав написав цареві письмо, в якому закинув йому його злочини. Написав, крім інших творів, також “Історію царя Івана IV. Грізного”.

23) **Мала Хортиця** — малий острівець біля остр. Хортиці.

24) **Вольниця** — республіка.

25) **Гальшка Острозька** — дочка князя Іллі, що її силоміць звінчано з кн. Дмитром Сангушком. Коли його вбили в Чехії його суперники, звінчалася 1589 р. з кн. Симеоном Слуцьким. Однак король не признав цього подружжя й віддав Гальшку насильно за Лукаша Гурку, який держав її 14 літ (аж до своєї смерті) в вежі в своїх добрах у Шамотулах.

26) **Висока Порта** — урядова назва султанського двора й усієї Туреччини, як держави аж до кінця світової війни (1914-18).

27) **Галац** — місто в Румунії над Дунаєм, давніше Новий Галич. Заснував його галицький князь Ярослав Осмомисл.

28) **Бегадир** — (турецьке слово) — герой, лицар. Від цього походить російський висказ: “багатир” і польське слово: “bohater”.

*) Гляди: Антін Лотоцький—“Три побратими” іст. оповідання, вид. “Світ Дитини” 1934 — стор. 64.

*) Гляди: Антін Лотоцький “Роксоляна” — іст. опов. вид. “Світ Дитини” — стор. 120.

**ХТО ДБАЄ ЗА СЕБЕ І ЗА ДОЛЮ НАШИХ ГРЯДУ-
ЩИХ ПОКОЛІНЬ, ЦЕЙ ЧИТАЄ І ПЕРЕДПЛАЧУЄ
ОДИНОКИЙ ПІВТИЖНЕВИК В КАНАДІ —**

Новий Шлях

Новий Шлях є вірним і щирим приятелем кожного свідомого українця і українки.

Новий Шлях непохитно, від часу свого заснування стоїть на службі Канади і українського народу по цей і по той бік океанів.

Новий Шлях несе в маси освіту, ширить свідомість і правду, викриває облуду і зло, яке приносить шкоду Канаді і українському народові.

Новий Шлях поміщує вісті з цілого світу, надсилає сталими кореспондентами з різних країв.

Новий Шлях пропагує єдність, любов і пошану українця до українця.

Новий Шлях містить постійно добірні повісті, наукові статті, статті на економічні і політичні теми.

Новий Шлях подає відомості про українське життя в Канаді, Америці і країв Південної Америки де живуть українці.

Новий Шлях видає постійно Жіночу і Молодечу та Діточі сторінки.

Новий Шлях є самотнім українським часописом, що виходить два рази в тиждень.

Передплата на рік виносить:

У Вінніпегу	\$3.50
В Канаді, поза Вінніпегом	3.00
За границею	4.00

The New Pathway

P.O. Box 3033

—

Winnipeg, Manitoba